Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 004

PLATFORMAVIY VOSITACHILIK SHAROITIDA YOSHLAR AVTONOMIYASINING INSTITUTSIONAL CHEGARALARI: ALGORITMIK BOSHQARUV, RAQAMLI E’TIROF VA VIRTUAL IDENTIKLIKNI MUSTAQIL BELGILASHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MEZONLARI

Azizjon Mo‘minjon o‘g‘li Xayitov*
Farg’ona davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchisi
✉ azizjon14@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlar avtonomiyasi platformaviy vositachilikdagi institutsional munosabat sifatida tahlil qilinadi. Normativ usul ta’sir va o‘zini belgilashni farqlaydi. Muqobillik, tushunarlilik, e’tiroz, qayta ko‘rish va chiqish mezonlari taklif etiladi. Algoritmik tasnif shaxsning o‘zlik talqiniga tenglashtirilmaydi. Natijalar nazariy xarakterga ega.

Kalit so‘zlar

platformaviy vositachilik, yoshlar avtonomiyasi, algoritmik boshqaruv, raqamli e’tirof, virtual identiklik, institutsional mas’uliyat, e’tiroz.

DOI: 10.5281/zenodo.23384797

KIRISH

Platforma foydalanuvchiga turli harakatlar orasidan tanlash imkonini berishi uning mustaqil o‘zini belgilashi to‘liq ta’minlanganini anglatadimi? Ushbu savol yoshlar virtual identikligini tahlil qilishda markaziy ahamiyatga ega. Maqola tanlovning mavjudligi bilan tanlov sharoitini boshqarish imkonini farqlaydi. Inson xabarni tanlashi mumkin, biroq qaysi xabarlar unga ko‘rsatilgani, o‘zi qanday toifaga kiritilgani yoki e’tirozi kim tomonidan eshitilishi haqida yetarli tasavvurga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu holat avtonomiyani faqat individual iroda sifatida tushuntirishning chegarasini ochadi. R.Burnashev shaxs axborot xavfsizligini texnik himoya bilan cheklamasdan, avtonomiya, maxfiylik va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘laydi [1]. S. Abdusattarova raqamli subyektlikni shaxs, texnologiya va institutlar tutashgan maydonda tahlil qilib, shaffoflik hamda hisobdorlik zaruratini ko‘rsatadi [2]. Mazkur maqola bu pozitsiyalarni tekshirilgan umumiy konseptual mulohaza sifatida qo‘llaydi; ulardagi keng ko‘lamli ijtimoiy da’volarni mustaqil empirik fakt sifatida takrorlamaydi. Tadqiqotning alohida vazifasi avtonomiyani baholash uchun zarur farqlarni aniqlashtirishdir. D.Beer algoritmlarning ijtimoiy kuchini ularning texnik bajarilishidan kengroq, ijtimoiy tartib bilan bog‘liq masala sifatida qo‘yadi [5]. K.Yeung ma’lumotlarga tayangan, dinamik moslashuvchi tanlov muhitini “hypernudge” tushunchasi orqali tahlil qiladi [6]. Bu ishlar platformani neytral kanal sifatida talqin qilishga qarshi nazariy asos beradi. Ammo ta’sirchan muhitning mavjudligidan har bir foydalanuvchi mutlaq boshqarilmoqda, degan xulosa kelib chiqmaydi. Ta’sirning shakli, maqsadi, oshkoraligi va unga qarshi imkoniyat alohida tekshirilishi zarur.

Tadqiqot savoli quyidagicha: platforma muhitida yoshlar virtual identikligini mustaqil belgilash uchun qanday institutsional imkoniyatlar zarur va ular qaysi nuqtada formal erkinlikka aylanib qoladi? Maqsad avtonomiyaning shaxsiy va institutsional tomonlarini bir-biridan uzmasdan baholaydigan normativ mezonlar

tizimini ishlab chiqish. Ilmiy hissa sifatida muqobillik, tushunarlilik, e’tirozga javob, qayta ko‘rish va chiqish imkoniyatini birgalikda tekshiruvchi yondashuv taklif etiladi. Bular tayyor texnik standart emas, falsafiy asoslangan muhokama mezonlaridir.

Maqola yoshlarning texnologiyadan foydalanishini axloqiy zaiflik belgisi sifatida baholamaydi. Muammo ayrim foydalanuvchilarning “to‘g‘ri tanlamasligi” emas, tanlash huquqi bilan tanlashning amaliy sharoitlari orasidagi nisbatdir. Voyaga yetmagan ishtirokchilarda himoya talabi kuchayishi mumkin, ammo himoya ularning fikr bildirish imkonini avtomatik bekor qilmasligi kerak. Voyaga yetgan yoshlarda esa o‘qish yoki mehnat sababli platformadan foydalanish zarurati formal chiqish erkinligini murakkablashtirishi mumkin. Ushbu ehtimoliy holatlar umumiy xulosani kontekstga bog‘lashni talab qiladi.

Tadqiqot maqsadli tanlangan sakkiz manbaning konseptual tahliliga asoslanadi. Mahalliy tadqiqotlar xavfsizlik va raqamli subyektlik kontekstini beradi [1; 2]; Rossiya ilmiy muhitidagi ishlar raqamli identiklikning nazariy chegaralarini ochadi [3; 4]; Britaniya tadqiqotlari algoritmik ijtimoiy kuch va tanlov muhitini tahlil qiladi [5; 6]; boshqa mamlakatlar olimlari algoritmik boshqaruvning legitimligi hamda foydalanuvchi tasavvurlarini yoritadi [7; 8]. Manbalar bir xil nazariy tilga majburan keltirilmadi. Ularning muvofiqligi bilan kelishmovchiligi alohida tahlil qilindi. R.Penner raqamli identiklikni onlayn va oflayn o‘zaro munosabatlar tutashuvida muhokama qiladi [3]. O. Persidskaya esa raqamli muhitni ijtimoiy muhit bilan to‘liq tenglashtirishga tanqidiy yondashib, identiklik turlarini vosita, voqea va o‘zini belgilashning joylashuvi orqali farqlashni taklif etadi [4]. Maqola ushbu farqni yashirmaydi: mualliflik pozitsiyasi raqamli vositalanishning ijtimoiy oqibatlarini tan oladi, lekin texnik muhitga to‘laqonli ijtimoiy subyekt maqomini bermaydi. Tasnifdagi foydali farqlar barcha ontologik xulosalarni avtomatik qabul qilishni talab qilmaydi.

Normativ tahlil uch darajada olib boriladi. Birinchi darajada avtonomiya tushunchasi aniqlanadi: insonning istagini amalga oshirish bilan istakning shakllanish shartlarini qayta ko‘rish imkoniyati ajratiladi. Ikkinchi darajada platformaning qaror va resurs taqsimotiga oid vakolatlari ko‘rib chiqiladi. Uchinchi darajada mazkur vakolatlarning asoslanishi hamda foydalanuvchining e’tiroz bildirish imkoniyati baholanadi. Shu tariqa “foydalanuvchi rozi bo‘lgan” degan bitta dalil butun munosabatning adolatliligini tasdiqlovchi mezon sifatida qabul qilinmaydi.

Qarshi misol usulida bir xil yakuniy tanlov turli sharoitlarda amalga oshadigan vaziyatlar qiyoslanadi. Bir holatda ishtirokchi muqobillarni ko‘ra oladi va tavsiyaning sababini biladi; ikkinchisida esa yo‘naltirish yashirin, muqobilga kirish qiyin. Har ikkala holatda bir xil tugma bosilishi mumkin, lekin ularning normativ mazmuni teng emas. Bu qiyos axloqiy bahoni faqat yakuniy xatti-harakatdan chiqarishning cheklanganligini ochadi. Vaziyatlar fikriy tajriba bo‘lib, muayyan kompaniya amaliyoti haqida fakt sifatida keltirilmaydi.

Tadqiqot empirik platforma auditi, algoritm kodi ekspertizasi yoki huquqiy xulosa emas. Muayyan qonunning amaldagi talablari o‘rniga mualliflik normativ takliflari ishlab chiqiladi. Asosiy ishonchlilik talabi tavsif, talqin va tavsiyani ajratishdan iborat: manbada qayd etilgan tushuncha alohida havola bilan, undan chiqarilgan yangi mezon esa taklif sifatida beriladi. Natijalarning chegarasi shundaki, ularning amaliy bajarilishini baholash uchun platforma qoidalari, qaror jarayoni va foydalanuvchilar tajribasi haqida mustaqil dalil zarur. Shuning uchun hech bir mezon tayyor samaradorlik ko‘rsatkichi sifatida ko‘rsatilmaydi.

NATIJALAR

Avtonomiyaning institutsional tuzilishi. Birinchi natija avtonomiyaning uchta ko‘rinishini farqlashdir: formal tanlash huquqi, tanlovni amalga oshirishning real imkoniyati va tanlov sharoitiga e’tiroz bildirish vakolati. Formal huquqning mavjudligi muhim, lekin amaliy muqobillar yo‘q bo‘lsa, u zaiflashadi. Real imkoniyatlar bo‘lsa-yu, shaxs qanday tasniflanganini tushuna olmasa, tanlovning o‘zini qayta baholash cheklanadi. E’tiroz vakolati esa shaxsni tayyor tartib ichida tanlovchi emas, shu tartibning asoslariga murojaat qila oladigan ishtirokchi sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Bu farqlash virtual identiklikka bevosita tatbiq etiladi. Shaxs o‘z profilini erkin tahrirlashi mumkin, ammo tizim uning harakatlaridan boshqa toifani hosil qilib, resurslar yoki ko‘rinuvchanlikni shu toifa asosida

taqsimlasa, o‘zini ifodalash bilan tashqi tasnif o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Maqolada bunday tasnif “shaxsning haqiqiy mohiyati” deb olinmaydi. U muayyan maqsad, ma’lumot va mezonga tayangan amaliy konstruksiyadir. Shuning uchun shaxsning o‘zini talqin qilishi bilan institutsional yorliq orasida qayta ko‘rish yo‘li bo‘lishi normativ jihatdan muhim.

Ikkinchi natija ta’sir, manipulyativ yo‘naltirish va majburlashni farqlashdir. Har qanday maslahat yoki tavsiya tanlovga ta’sir qiladi, lekin bu uning avtomatik noqonuniy yoki axloqsizligini bildirmaydi. Manipulyatsiya haqidagi baho uchun maqsadning yashirilishi, shaxsning muhim zaifligidan foydalanish yoki muqobilni anglashga to‘sqinlik kabi qo‘shimcha shartlar talab etiladi. Majburlash esa ayrim tanlovni jiddiy tahdid yoki chidab bo‘lmas yo‘qotish bilan bog‘laydi. Ushbu ishchi farqlar barcha vaziyatlar uchun qat’iy tasnif emas, keyingi tahlil uchun savollarni aniqlashtiruvchi vositadir.

Uchinchi natija shaffoflikning o‘zi yetarli emasligidir. J.Danaher algoritmik boshqaruvda tushunish va ishtirok etishning qisqarishini legitimlik muammosi sifatida tahlil qiladi [7]. Bu tashvishdan kelib chiqadigan mualliflik xulosasi quyidagicha: qaror haqida ma’lumot berish shaxsga uning asoslariga ta’sir qilish imkonini bermasa, shaffoflik kuzatuvchilik darajasida qolishi mumkin. Tushuntirish, e’tiroz va amaliy tuzatish bir-birini to‘ldirishi lozim. Ularning birortasi yo‘q bo‘lganda boshqasining mavjudligi barcha kamchilikni qoplaydi, deb bo‘lmaydi.

Institutsional chegara deganda bu maqolada platformaning shaxsga ta’siri butunlay yo‘qoladigan nuqta emas, ushbu ta’sirni oqlash uchun asos talab qilinadigan nuqta tushuniladi. Ta’sir chuqurlashgan, qaror oqibati muhimlashgan va chiqish xarajati ortgan sari asoslantirish talabi ham kuchayishi kerak. Bu mutanosiblik taklifi o‘yin tavsiyasi bilan ta’lim imkoniyatini cheklovchi tasnifni bir darajada baholamaslikka yordam beradi. Biroq jiddiylikning aniq darajasini belgilash keyingi kontekstual tadqiqot vazifasidir; u mazkur maqolada o‘lchangan ko‘rsatkich sifatida berilmaydi.

Raqamli e’tirof, tashqi tasnif va mustaqil o‘zini belgilash. T.Bucher algoritmlar haqidagi oddiy foydalanuvchi tasavvurlarini kundalik hissiy tajriba bilan bog‘lab o‘rganadi [8]. Mazkur manba algoritmik ta’sirni tushuntirishda ikki narsani ajratishga undaydi: tizimning amalda qanday ishlashi va foydalanuvchi uning ishlashini qanday tasavvur qilishi. Ular mos kelishi shart emas. Maqoladagi mualliflik tatbiqqa ko‘ra, yosh shaxs xabarini o‘zgartirishi tizim talabi tufayli ham, shunday talab bor deb o‘ylashi tufayli ham yuz berishi mumkin. Sababiy izoh bu ikki holatni aralashtirmasligi kerak.

Raqamli e’tirofning institutsional muammosi shundaki, ko‘rinuvchanlik, ma’qullanish va ijtimoiy qadr bir xil kategoriya emas. Yosh ijodkorning materiali kam ko‘rsatilgan bo‘lsa, bu uning qobiliyati yoki shaxsiy qadri pastligini isbotlamaydi. Aksincha, keng tarqalgan material ham dalillangan bilim yoki axloqiy ishonchlilikni avtomatik tasdiqlamaydi. Mazkur farq individual ruhiy tasalli emas, baholashning normativ talabi sifatida qo‘yiladi: tanlangan ko‘rsatkich aynan qaysi sifatni ifodalayotgani va qaysilarini ifodalamayotgani tushuntirilishi kerak. Aks holda texnik saralash ijtimoiy hukmga sezilmay o‘tadi.

O‘zini mustaqil belgilash barcha tashqi tavsifdan xoli bo‘lish degani emas. Boshqalar shaxsni tanqid qilishi yoki uning o‘zi haqidagi da’vosini rad etishi mumkin. Avtonomiya bu tanqidni taqiqlash emas, uning asoslarini eshitish, dalil bilan javob berish va xatoni tuzatish imkonidir. Shuning uchun foydalanuvchiga faqat o‘ziga yoqqan obrazni majburiy tan oldirish vakolatini berish ham muammo tug‘diradi. Mualliflik mezoni o‘zini talqin qilish erkinligini dalillangan tashqi bahoga ochiqlik bilan birga ko‘radi; ikkisidan birini mutlaqlashtirmaydi.

Institutlar darajasida uch turdagi mas’uliyat ajratiladi. Platforma tasniflash va ko‘rsatish sharoitlari uchun, ta’lim yoki boshqa tashkilot esa shu natijalardan qanday qaror chiqarishi uchun, foydalanuvchi esa o‘zining anglab amalga oshirgan harakati uchun javob berishi kerak deb taklif qilinadi. Bu mas’uliyatlar bir-biriga qo‘shilib ketmaydi. Masalan, tashkilot raqamli reytingni tekshirmasdan shaxsga oid muhim qarorga aylantirsa, masala faqat dasturchining algoritmida qolmaydi. Qarorni qabul qilgan tomon o‘z talqinining asosini ham ko‘rsatishi lozim.

Shu asosda “raqamli savodxon bo‘lsa, hammasini o‘zi hal qiladi” yondashuvi yetarli emas. Savodxonlik mavjud imkoniyatlardan foydalanishga yordam berishi mumkin, biroq institutsional ravishda yopilgan e’tiroz kanalini o‘z-o‘zidan ochmaydi. Shu bilan birga, barcha muammoni platformaga yuklab, foydalanuvchining

faol o‘rganish va javobgarligini bekor qilish ham noto‘g‘ri. Taklif etilayotgan yondashuvda shaxs qobiliyati va muhitdagi imkoniyat o‘zaro shartlanadi: qobiliyatdan foydalanish uchun ochiq tartib, ochiq tartibning mazmunli ishlashi uchun esa tayyor ishtirokchi kerak.

Avtonomiyani tekshirishning besh mezoni. Quyidagi besh mezonning birgalikda qo‘llanishi taklif etiladi. Ular bitta umumiy ballga qo‘shilmaydi: yuqori tushunarlilik muqobilning butunlay yo‘qligini yoki ko‘p tanlov e’tiroz huquqining yo‘qligini oqlamaydi. Bu kompensatsiya qilinmaydigan minimal talablar g‘oyasidir. Biroq ularning amaliy darajasi qarorning jiddiyligi, ishtirokchining yoshi va platformaning vazifasiga qarab aniqlanishi kerak. Demak, jadval qat’iy sertifikatlash vositasi emas, asoslantirish tartibidir.

Tushunarlilik talabini barcha texnik kodning ochiqligi bilan tenglashtirish ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. Yosh foydalanuvchi uchun qaror qaysi ma’lumot turi, maqsad va baholash mezoniga tayanganini anglash ko‘pincha dastur satrlarini ko‘rishdan muhimroq savol bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, oddiy izoh mustaqil tekshiruv o‘rnini bosmaydi. Maqola foydalanuvchiga mos tushuntirish bilan ekspert tekshiruvini bir xil emas, bir-birini to‘ldiruvchi vazifa sifatida ajratadi.

1-jadval. Yoshlar avtonomiyasining institutsional mezonlari

Table 1: 1-jadval. Yoshlar avtonomiyasining institutsional mezonlariMualliflik normativ tahlili: tekshiruv mezonlari va ularning chegaralari.

Mezon	Tekshiruv savoli	Institutsional imkoniyat	Yetarli bo‘lmagan holat
Muqobillik	Boshqa yo‘l amalda ochiqmi?	Mazmunli muqobilga kirish	Faqat ko‘rinishdagi tanlov
Tushunarlilik	Qaror asosi anglashiladimi?	Maqsad va mezonni izohlash	Uzun, tushunarsiz bildirishnoma
E’tiroz	Qarorni kim ko‘rib chiqadi?	Vakolatli javob va muddat	Natijasiz shikoyat tugmasi
Qayta ko‘rish	Xato tasnif tuzatiladimi?	Ma’lumot va qarorni yangilash	O‘zgarmas tashqi yorliq
Chiqish	Rad etish nimaga tushadi?	Mutanosib chiqish yoki boshqa kanal	Muhim aloqani butunlay yo‘qotish

Jadvaldagi chiqish mezoni ayniqsa ehtiyotkor talqinni talab qiladi. Har qanday noqulaylik majburlash hisoblanmaydi, lekin zarur ta’lim yoki mehnat imkoniyatidan mahrum bo‘lish oddiy xizmatni almashtirish bilan teng emas. Mualliflik tavsiyasi chiqishni formal tugma orqali emas, undan foydalangandan keyingi real munosabatlar orqali ham baholash. Shunda avtonomiya platformadan uzoqlashish qobiliyatigagina emas, platformada qolib ham asosli e’tiroz bildira olishga tayangan tushunchaga aylanadi.

Institutsional talablar vazifaning ko‘lami bilan ham bog‘lanadi. Kichik o‘quv guruhi texnik tasnifning barcha jarayonini tekshira olmasligi mumkin, biroq shu tasnifni baholashning yagona asosi qilmaslik imkoniga ega. Vakolat yetishmasligi mavjud cheklovni tan olishga sabab bo‘ladi, uni yashirishga emas. Shunday qilib, mezonlar bajarib bo‘lmaydigan mutlaq nazoratni emas, har bir tomon o‘z qarorining qaysi qismi uchun asos keltira olishini aniqlashtirishni talab qiladi.

Qarshi misollar orqali mezonlarni aniqlashtirish. Birinchi fikriy tajribada ikki ta’lim platformasi bir xil kursni tavsiya etadi. Birinchisi tavsiyaning asosini tushuntiradi va barcha kurslarga kirishni saqlaydi; ikkinchisi esa foydalanuvchini yopiq toifaga kiritib, boshqa yo‘nalishlarni ko‘rishni qiyinlashtiradi. Yakuniy tanlov bir xil bo‘lishi mumkin, lekin mustaqil belgilash sharoiti teng emas. Ushbu qiyos tavsiyaning shaxsga mosligi bilan uning avtonomiyani qo‘llab-quvvatlashini ajratadi. Mos tavsiya muqobilni bekor qilgan holatda paternalistik yo‘naltirishga aylanishi mumkin, degan normativ xavfni ko‘rsatadi.

Ikkinchi holatda yosh foydalanuvchi o‘ziga tegishli noto‘g‘ri ma’lumotni tuzatishga muvaffaq bo‘ladi, lekin shu ma’lumotdan ilgari chiqarilgan salbiy tasnif o‘zgarmaydi. Texnik tahrir bor, amaliy qayta ko‘rish yo‘q. Demak, ma’lumotni o‘zgartirish huquqi qarorning oqibatini tuzatish imkoniyatiga teng emas. Mualliflik mezoniga ko‘ra, tuzatish zanjiri qaysi bosqichda to‘xtagani aniqlanishi kerak. Bu talab barcha oldingi qaror avtomatik bekor qilinishi lozimligini emas, yangi ma’lumotning ahamiyatini vakolatli ko‘rib chiqish zarurligini bildiradi.

Uchinchi vaziyatda foydalanuvchiga xizmatdan chiqish erkinligi beriladi, biroq o‘quv jamoasining yagona aloqa kanali shu xizmatda qoladi. U chiqishni tanlashi mumkin, ammo muhim guruhiy faoliyatdan chetda qoladi. Bu holatda platforma bilan birga muassasaning tashkiliy tanlovi ham tahlil qilinadi. Boshqa aloqa usulini yaratish, zarur

ma’lumotlarni muqobil shaklda yetkazish yoki cheklovga asos berish muassasa zimmasidagi normativ vazifa sifatida taklif etiladi. Muammo foydalanuvchining qat’iyatini o‘lchashga qisqartirilmaydi.

To‘rtinchi holatda o‘smir xavfsizligi uchun ayrim imkoniyat cheklanadi. Cheklovning himoya maqsadi uni avtomatik maqbul qilmaydi: uning zarurligi, mutanosibligi va bolaning o‘z fikrini bildirish imkoniyati tekshirilishi kerak. Boshqa tomondan, barcha cheklovni avtonomiya buzilishi deyish ham himoya zaruratini inkor qiladi. Mazkur fikriy tajriba qoidaning mavjudligi bilan uning asoslanganligini farqlaydi. Yoshga mos tushuntirish, muddatli qayta ko‘rish va muhim ehtiyojni muqobil yo‘l bilan ta’minlash mumkin bo‘lgan shartlar sifatida taklif etiladi.

Bu qiyoslar besh mezonni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tekshirishga yordam beradi. Amaliy tadqiqotda har bir holat uchun kim qaror chiqargani, qaysi ma’lumotdan foydalangani, qanday muqobil qolganligi va e’tirozning natijasi aniqlanishi lozim. Faqat foydalanuvchining mamnunligini o‘lchash normativ bahoni yakunlamaydi: shaxs yopiq muhitga moslashib, mavjud bo‘lmagan imkoniyat haqida savol bermasligi mumkin. Aksincha, norozilikning o‘zi ham tizimning adolatsizligini isbotlamaydi. Tajriba bayoni bilan institutsional fakt birgalikda tekshirilishi talab etiladi.

MUHOKAMA

Birinchi bahs muhitning yo‘naltiruvchi xususiyati bilan avtonomiya o‘rtasidagi nisbatga taalluqlidir. Hech bir ijtimoiy muhit tamoman ta’sirsiz emas, shuning uchun platforma barcha yo‘naltirishni bekor qilishi kerak, degan talab bajarilmaydigan ideal bo‘lishi mumkin. Mazkur maqola bunday idealni taklif qilmaydi. Muhim farq ta’sirning mavjudligida emas, uning asoslarini kim belgilashi, foydalanuvchi uni qanday anglashishi va unga qarshi qanday imkoniyatga ega ekanidadir. Shu ma’noda avtonomiya ta’sirsizlik emas, asoslangan ta’sirga munosabat bildirish vakolatidir.

Ikkinchi bahs shaxsiylashtirishning ijobiy vazifalari bilan bog‘liq. Foydalanuvchiga mos tavsiya ortiqcha axborotni kamaytirishi, kerakli resursni topishni yengillashtirishi mumkin. Biroq ushbu foyda identiklikni bitta oldingi xulq namunasi bilan qamab qo‘yishni oqlamaydi. Shaxsning avvalgi tanlovi kelajakda ham ayni narsani istashini zaruriy tarzda belgilamaydi. Mualliflik normativ talabi shuki, moslashtirish o‘rganish va fikrni o‘zgartirish imkoniga ochiq qolishi kerak. “Sizga mos” degan ta’rif shaxsning yangi maqsadini inkor qiluvchi hukmga aylanmasligi lozim.

Uchinchi bahs e’tiroz mexanizmlarining xarajati va amaliy murakkabligiga tegishli. Barcha qarorni bir xil chuqurlikda qo‘lda ko‘rib chiqish resurs jihatidan qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli maqola jiddiylikka mutanosib ko‘rib chiqishni taklif qiladi: hayotiy imkoniyatga katta ta’sir qiluvchi qaror bilan oddiy kontent tartibini bir xil tartibga solish shart emas. Biroq xarajat dalili eng muhim e’tirozlarni umuman eshitmaslik uchun umumiy oqlov bo‘la olmaydi. Mezondagi markaziy savol samaradorlik va javobgarlik qanday asos bilan muvofiqlashtirilayotganidir.

To‘rtinchi masala shaffoflikning strategik xatti-harakatga yo‘l ochish xavfidir. Qaror mezonlari ma’lum bo‘lsa, ayrim ishtirokchilar tizimni ataylab aldashga urinishi mumkin, degan e’tiroz ilgari surilishi mumkin. Bu xavf har qanday ma’lumotni yashirishni oqlamaydi; aksincha, foydalanuvchiga tushuntiriladigan asos, mustaqil nazoratchiga taqdim etiladigan ma’lumot va himoyalanishi zarur texnik tafsilotni farqlashni talab etadi. Mazkur ajratish huquqiy tayyor yechim emas, ochiqlik bilan xavfsizlikni bitta mutlaq qarama-qarshilikka aylantirmaslik uchun falsafiy yo‘nalishdir.

Nihoyat, avtonomiyaning institutsional talqini shaxsiy javobgarlikni kamaytiradimi? Maqolaning javobi yo‘q: mas’uliyatni asosli taqsimlash uni bekor qilish emas. Foydalanuvchi anglab qilgan yolg‘on yoki zararli harakatini faqat algoritm ta’siri bilan oqlay olmaydi. Ayni paytda platforma o‘zi yaratgan cheklovni faqat foydalanuvchining tanloviga yuklay olmaydi. Nazariy natija aybni oldindan belgilash emas, qaror, nazorat va tuzatish vakolatlari qaysi tomonda joylashganini aniqlashdir. Shu aniqlik individual hamda institutsional javobgarlikning chegaralarini muhokama qilishga asos beradi.

Ta’limiy qo‘llanish va keyingi tekshiruv yo‘nalishlari. Oliy ta’lim uchun asosiy taklif algoritmik savodxonlikni faqat tizim qanday ishlashini bilish bilan cheklamaslikdir. Talaba o‘ziga taqdim etilgan imkoniyatni, baholash mezonini va e’tiroz yo‘lini so‘ray olishni ham o‘rganishi kerak. Bunday o‘quv vazifasi tayyor javobni yodlashdan ko‘ra, ikki o‘xshash qarorning turli institutsional sharoitini qiyoslashga asoslanishi mumkin. Uning vazifasi platformaga umumiy ishonchsizlikni tarbiyalash emas, ishonch uchun zarur dalil va mas’uliyatni farqlashdir. Samaradorlik alohida pedagogik tadqiqotda baholanadi.

Ta’lim muassasasi uchun tavsiya etiladigan ichki tekshiruv savollari ham shu tamoyildan kelib chiqadi: talaba raqamli xizmatni rad etsa, asosiy ta’lim imkoniyatidan mahrum bo‘ladimi; avtomatik baho kim tomonidan izohlanadi; texnik xato qanday tuzatiladi; shikoyat mustaqil ko‘rib chiqiladimi? Ushbu savollar mavjud muassasalar haqida salbiy faktni e’lon qilmaydi. Ular kelajakdagi tadqiqot va tashkiliy muhokama uchun normativ yo‘nalishdir. Institutsional savodxonlik talabaning bilimini ham, muassasaning o‘z tartibini asoslay olish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Empirik tekshiruvda uch xil ma’lumotni qiyoslash taklif etiladi: e’lon qilingan qoidalar, qaror chiqarish amaliyoti va ishtirokchilar tajribasi. Qoidada e’tiroz kanali borligi uning amalda mazmunli ishlashini isbotlamaydi; foydalanuvchi kanalni bilmasligi esa kanal umuman mavjud emasligini ko‘rsatmaydi. Shuning uchun amaliy javoblar, ko‘rib chiqishning yakuni va muqobil yo‘llar alohida aniqlanadi. Mezonlar aniq sharoitga moslashtirilmaguncha, ular asosida yagona reyting tuzish tavsiya etilmaydi. Reytingning o‘zi yangi soddalashtirishni yuzaga keltirishi mumkin.

Maqolaning chegaralari ochiq: platformalarning ichki ma’lumotlari tekshirilmagan, foydalanuvchilardan intervyu olinmagan va mezonlarning o‘lchov ishonchliligi baholanmagan. Sakkizta manba mavzuning barcha nazariy bahslarini qamrab olmaydi. Tushunarlilik, chiqish xarajati va qaror jiddiyligining aniq mezonlari muayyan xizmat vazifasi hamda yosh guruhiga bog‘liq. Binobarin, xulosalar texnik sertifikat yoki huquqiy tavsiya sifatida emas, tanlov sharoitining falsafiy baholanishiga doir konseptual taklif sifatida o‘qilishi lozim. Bu cheklov tatbiqning aniqligini saqlaydi.

Nazariy istiqbol avtonomiyani ikki chekka talqindan chiqarish bilan belgilanadi: mutlaq erkin foydalanuvchi haqidagi tasavvur institutsional ta’sirni yashiradi, mutlaq boshqariladigan foydalanuvchi haqidagi tasavvur esa shaxsning harakat imkonini inkor qiladi. Taklif etilgan yondashuv o‘rtadagi noaniq kelishuv emas; u ta’sir, vakolat va javobgarlikni aniq ajratishni talab qiladi. Yoshlarning mustaqil o‘zini belgilashi aynan shu munosabatlarda shakllanadi: ularga tayyor variantni tanlash bilan birga, variantlarning qanday tuzilganini savol ostiga olish imkoniyati ham berilishi kerak.

XULOSA

Tadqiqot platformaviy vositachilik sharoitida yoshlar avtonomiyasini individual iroda yoki formal rozilik bilan cheklash yetarli emasligini asoslaydi. Virtual identiklikni mustaqil belgilash tanlovning mavjudligi, real muqobillarga kirish va tanlov sharoitiga e’tiroz bildirish imkoniyatlarining o‘zaro bog‘liqligiga tayanadi. Algoritmik tasnif shaxsning o‘zini talqin qilishiga ta’sir etishi mumkin, biroq uning qadrini yoki haqiqiy mohiyatini belgilovchi yakuniy hukm sifatida olinmasligi lozim. Maqolada muqobillik, tushunarlilik, vakolatli e’tiroz, qayta ko‘rish va mutanosib chiqishdan iborat besh mezon taklif qilindi. Ularning biridagi ustunlik boshqasining butunlay yo‘qligini avtomatik qoplamaydi; amaliy talab esa qarorning jiddiyligi hamda ishtirokchining holatiga mos asoslanishi kerak. Platforma, ta’lim muassasasi va foydalanuvchining mas’uliyati alohida vakolatlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Shunday taqsimot individual javobgarlikni bekor qilmaydi, lekin institutsional kamchilikni faqat shaxsiy savodxonlik bilan izohlashga ham yo‘l qo‘ymaydi. Ta’limiy tatbiq algoritmni tushunish bilan birga, qaror asosi va e’tiroz tartibini so‘ray olish qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Burnashev R.F. Shaxsning axborot xavfsizligi ijtimoiy falsafa predmeti sifatida // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. Jild 3. № 5. 2026. (p. 535–543). DOI: 10.67227/2tprbj03.

2. Абдусаттарова С.Ф. Цифровая субъектность личности в эпоху искусственного интеллекта // Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. Т. 4. № 17. 2025. (p. 4–6).

DOI: 10.5281/zenodo.15798513.

3. Пеннер Р.В. Цифровая идентичность: теория и методология // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. Т. 48. № 2. 2024. (p. 98–113). DOI: 10.55959/MSU0201-7385-7-2024-2-98-113.

4. Персидская О.А. Культурно-историческая теория как методологическая рамка типологизации цифровой идентичности // Социальная психология и общество. Т. 15. № 4. 2024. (p. 58–74). DOI: 10.17759/sps.2024150405.

5. Beer D. The social power of algorithms // Information, Communication & Society. Vol. 20. No. 1. 2017. (p. 1–13). DOI: 10.1080/1369118X.2016.1216147.

6. Yeung K. “Hypernudge”: Big Data as a mode of regulation by design // Information, Communication & Society. Vol. 20. No. 1. 2017. (p. 118–136).

DOI: 10.1080/1369118X.2016.1186713.

7. Danaher J. The Threat of Algocracy: Reality, Resistance and Accommodation // Philosophy & Technology. Vol. 29. No. 3. 2016. (p. 245–268).

DOI: 10.1007/s13347-015-0211-1.

8. Bucher T. The algorithmic imaginary: exploring the ordinary affects of Facebook algorithms // Information, Communication & Society. Vol. 20. No. 1. 2017. (p. 30–44). DOI: 10.1080/1369118X.2016.1154086.